ԱՇԽՈՒՆՋ ՊՈՂՈՍՅԱՆ
Պատմական գիտ. թեկնածու

ՀԱՐԹԱԿԱՐՈՎ ԱՍԵՂՆԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Հայոց ասեղնագործական մշակույթի համակարգում ասեղնագործելու առավել տարածված եղանակներից մեկը հարթակար եղանակն է, որի հիմնական առանձնահատկությունը ասեղնագործվող մակերեսը փվյալ նախշին համապատասխան գույնի թելերով ծածկելն էր: Թելերի տեսակների ու ասեղնագործվող առարկայի, դրա գործածական նշանակության եւ այլ հանգամանքներից կախված, ասեղնագործելու այդ եղանակում կարող են դրսեւորվել որոշակի առանձնահատկություններ: Հայոց մեջ լայնորեն տարածված կիրառական-գեղազարդման արվեստի այս ոլորտը ավանդական էր նաեւ Արցախում: Ասեղնագործ զարդանախշերով հարդարվում էր նաեւ ավանդական տարազը, մասնավորապես վերնախավի տոնական տարազը: Այս առումով հանրահայտ են Շուշիի հայուհիների վերնազգեստն ու գոտին, որոնք բնորոշվում էին հարթակարով արված ոսկեթել ու մետաքսաթել ճոխ ասեղնագործություններով[1]:

Արցախի գործվածքի վերաբերյալ մեզ հայտնի գրավոր վաղագույն վկայությունը Մովսես Կաղանկատվացունն է: 680 թվականին կատարված Աղվանից Ջիվանշիր իշխանի սպանության առիթով պատմիչը հիշատակել է Արցախի լեռնային բնակավայրերից մեկում, դավադիրների տնից բռնագրավված «մետաքսահյուս ու կերպաս դիպակների ու գունագեղ կարպետների» մասին[2]: Ավելի ուշ ասեղնագործելու մասին առավել որոշակի տեղեկություններ է հաղորդում Կիրակոս Գանձակեցին, պատմելով, որ Խաչենի իշխաններից մեկի՝ Վախթանգ Հաթերքեցու կին **Արզուխաթունը** իր աղջիկների հետ միասին 1191-1214 թթ. **Գետիկի, Հաղբատի, Մակարավանքի** եւ **Դադիվանքի** խորանների համար պատրաստել են գորգագործական տեխնիկայով եւ ասեղնակարով արված վարագույրներ ու զանազան ծածկոցներ[3]: Այդ ամենը տեսած պատմիչը դրանք ներկայացնում է իբրեւ մեծ վարպետությամբ արված ու հարուստ գեղազարդմամբ բնորոշվող գործեր: Հայտնի է, որ, ասեղնագործելը, եւ ընդհանրապես, ոստայնանկությամբ զբաղվելը հատուկ է եղել վերնախավին պատկանող կանանց ու աղջիկներին, այնպես որ, Վախթանգ իշխանի

---

1 Տե՛ս **Н. Авакян,** Народная одежда армян Арцаха в XIX - начале XX в.- "Хозяйство и материальная культура народов Кавказа в XIX -XX вв", М., 1971, էջ 215:

2 Տե՛ս **Մովսես Կաղանկատվացի,** Պատմություն Աղվանից աշխարհի, թարգմ., առաջաբանը եւ ծանոթագր.՝ Վարագ Առաքելյանի, Եր., 1969, էջ 175: Ի դեպ, ձգտելով գորգագործական մշակույթից զերծ պահել հայերին ու Հայաստանը, Լ. Քերիմովը հիշատակելով Կաղանկատվացու այս տեղեկությունը, չի նշել Արցախ տեղանունը եւ գրել է. «Ադրբեջանի հյուսիսային մասերում պատրաստում էին մետաքսե գործվածք եւ գույնզգույն գորգեր», տես՝ **Л. Керимов**, Азербайджанский ковер, հ. 2, 1983, էջ 12-13:

3 Տե՛ս **Կիրակոս Գանձակեցի,** Պատմություն հայոց, աշխատասիրությամբ Կ.Մելիք- Օհանջանյանի, Եր., 1961, 215 - 216:

գերդաստանը այդ առումով եզակի չէր[4]: Համենայնդեպս, ԺԹ դարի վերջերին գրի առած ազգագրական փվյալները Երվանդ Լալայանին հնարավորություն են փվել գրելու, որ մելիքների կանայք ու աղջիկները քիչ էին զբաղվում փան գործերով, նրանք «**միայն մետաքսից թեշիկով թել էին մանում, ասեղնագործում, քսակ ու այլ ձեռագործներ շինում**»[5]:

ԺԹ դ. երկրորդ կեսին հավաքված ազգագրական նյութերը ցույց են փալիս, որ այլ զբաղմունքների թվում Արցախում կանանց ու աղջիկների համար համապարած զբաղմունք էր նաեւ ասեղնագործությունը: Այդ ժամանակաշրջանում դրա ուսուցումը իրականացվում էր հատուկ այդ նպատակով հրապարակված Եղիսաբեթ Պապկանյանի, Խ. Թախտաջյանի, շուշեցի հայտնի ասեղնագործուհի Մարգարիտ Ալեքսանյանի ուսումնական ձեռնարկներով: Ընդ որում, դա իրականացվում էր ոչ միայն Շուշիում, այլ նաեւ Արցախի խոշոր բնակավայրերում եղած տեղական դպրոցներում: Մասնավորապես հայտնի է, օրինակ, որ 1880-ական թթ. ասեղնագործությունը ուսուցվում էր Արցախի Ջրաբերդ գավառի Կարաչինար գյուղի դպրոցում[6]: Անշուշտ, մասնագիտական նրբությունների առումով այն ավելի զարգացած էր Արցախի կենտրոն Շուշիում, ուր ԺԹ դարի վերջին ու հաջորդ դարի սկզբին հայտնի ասեղնագործուհիների համբավ ունեին Զարուհի Մահմուրյանը, Ոսկի Թունիբեկյանցը, նշանավոր ոսկերիչ ու մանրանկարիչ Գրիգոր Բաղամյանցի քույր Շուշանիկը:

Շուշանիկի 1906 թ. հարթակարով արված աշխատանքներից մեկը՝ արծվի պատկերով պատի զարդը պահվում Հայաստանի ժողովրդական արվեստի թանգարանում[7]:

Ի դարի 70 - 90-ական թթ. Արցախում իրականացված ազգագրական դաշտային հետազոտությունները ցույց են տվել, որ հարթակար ու կտրտվի եղանակով արված ու ժամանակակից մտահղացումներով գեղազարդված ասեղնագործ պատի զարդերը դեռեւս լայն տեղ ունեին բնակարանի ներքնատեսքի հարդարանքում: Միաժամանակ, կարեւոր է նկատի ունենալ, որ ինչպես գորգագործական մշակույթի, բարբառային ու տարազային համալիրների դեպքում է, այս պարագային եւս արցախյան ավանդույթները համահունչ են Զանգեզուրի, Տավուշի, Գողթան գավառի ու Լոռվա ավանդույթներին:

Չնայած Արցախի ասեղնագործական մշակույթին այս կամ այն չափով անդրադարձել են մի շարք ուսումնասիրողներ, մասնավորապես Մ.Ղազարյանն իր «Արցախի գանձերը» աշխատության մեջ, այնուամենայնիվ, դրա ամբողջական պատմամշակութային բնութագիրը դեռեւս արված չէ:

Սույն հաղորդմամբ, մենք փորձում ենք փոքր-ինչ լրացնել պակասն ու մասնագիտական շրջաններին ներկայացնել ուշ միջնադարի արցախյան ասեղնագործական մշակույթին վերաբերող ու հարթակար եղանակով արված մի աշխատանք (պատկեր 1):

---

4 Այս կապակցությամբ ենթադրում ենք, որ գորգարվեստը ուսումնասիրողների շրջանին քաջ հայտնի «**Մինա Խանում**» կոչված զարդանախշ- վարդակի անվանումն էլ կապված է ԺԳ դարում ապրած Սյունյաց նշանավոր իշխան Տարսայիճ Օրբելյանի (իշխել է 1273-1290 թթ.) տիկնոջ՝ Խաչենի իշխան Հասան Ջալալի դուստր **Մինայի** անվան հետ:

5 **Եր. Լալայան**, Երկեր, հտ. 2, Եր., 1988, էջ 249:

6 Տե՛ս **К. Каграманян**, Книга очага:земля зовет, 2, Ер., 2004, էջ 238:

7 Այս ամենի մասին տես՝ **Մ.Ղազարյան,** Արցախի արվեստի գանձերը, Անթիլիաս, 1993, էջ 85 - 93, նկ 158:

Այն ունի ընդարձակ նվիրատվական թվակիր հիշատակարան՝ **«Յիշատակ է թագս ի Մելիք Բեգլարի կողակից Մարիամեայ ի դուռն Հոռեկա վանքի. ՌՄԽԴ»** (պատկեր 2, 3)[8]: Մ. Ղազարյանը վերը հիշատակված աշխատության մեջ ներկայացրել է այս թագը, սակայն հիշատակարանի վերջում թյուրիմացաբար տեղ են գտել « ի վայելումն Գեորգ արքեպիսկոպոսի» բառերը[9]: 1795 (ՌՄԽԴ) թվականին ասեղնագործված այս նվիրատվության հեղինակ Մարիամը Մելիք Շահնազար 2-րդի՝ Վարանդայի ազդեցիկ մելիքի դուստրն էր[10]: Իսկ Մելիք Բեգլարը Գյուլիստանի Մելիք Աբովի ավագ որդին էր, Մելիք Բեգլար 2-րդը, որը հոր մահից հետո, 1775 թվականին ժառանգել էր այդ գավառի մելիքական իշխանությունը: Մելիք Բեգլար 2-րդը շատ կարճ ժամանակ է վարել իշխանությունը՝ 1781 թվականին, երիտասարդ տարիքում նա զոհվել է լեզգիների դեմ մղված մարտերից մեկում[11]:

Ավանդություններից հայտնի է, որ Մելիք Բեգլար 2-րդը հավատարիմ չի եղել իր կնոջն ու արժանացած է եղել նրա ցասումին: Մելիք Շահնազարի աղջիկը ամուսնու ծառաներից մեկի ձեռքով սպանել էր տվել նրա սիրուհուն, իսկ դրա հաջորդ օրն էլ գավառի սահմաններում լեզգիների դեմ տեղի ունեցած ճակատամարտում դավադրաբար՝ նույն ծառայի արձակած գնդակով սպանվել է երիտասարդ, բայց արդեն մեծահամբավ Մելիք Բեգլար 2-րդը[12]: Ըստ էության, Մարիամը ամուսնու եղերական մահվանից 14 տարի անց, իրեն համակած մեղքի զգացումից թողություն ստանալու համար էր կատարել այդ երեւելի նվիրատվությունը: Նրա մասին մեզ ավելին հայտնի չէ, սակայն հայտնի է, որ Արցախի մելիքությունների արտաքին կապերն ու հարաբերություններն այդ ժամանակներում հատկապես սահմանափակ էին՝ տարածաշրջանն անընդհատ ենթարկվում էր լեզգիների հարձակումներին, իսկ մյուս կողմից առկա էին Շուշիի խանի դավադրությունները: Այդպիսի իրավիճակը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ խնդրո առարկա թագը ստեղծվել է հենց Մելիք Բեգլարյանների Թալիշ գյուղում, որի մերձակայքում էլ գտնվում է Հոռեկա վանքը: Ասեղնագործությունը բնորոշվում է բարձր ու նրբաճաշակ մակարդակով, գեղազարդման ավանդական սկզբունքների իմացությամբ ու կատարման վարպետությամբ: Այն գործնականորեն փաստում է վերնախավի կանանց շրջանում գործվածքով, մասնավորապես ասեղնակարով զբաղվելու ավանդույթը, որն ինչպես ասվեց, կար Արցախում մինչ այդ, ու որի շարունակման մասին ԺԹ դարի վերջերին նշել էր Երվանդ Լալայանը: Թագի գեղազարդման համակարգն աչքի է ընկնում հարստությամբ ու բովանդակային հագեցվածությամբ: Թագի մի կողմում ասեղնագործված է խաչը, մյուսին՝ Աստվածամայրը Մանուկ Հիսուսի հետ: Երկու պատկերն էլ ամփոփված են ճյուղատարած, ճոխ ծաղկանախշերով լրացված կենաց ծառի կենտրոնում՝ հատուկ ձեւավորված ձվաձեւ շրջանակում: Գեղազարդումը կատարված է բրդե բարակ մանված թելերով, մետաքսաթելով ու նաեւ ոսկեթելով: Խաչի ու եզրագոտու ներքին եզրի հարդարման համար օգտագործված են նաեւ մարգարիտներ: Գունային երանգները մեղմ ու

8 **Մ.Ղազարյան**, Արցախի արվեստի գանձերը, էջ 90:

9 Արցախի արվեստի գանձերը, Անթիլիաս, 1993, էջ 89-90:

10 **Եր. Լալայան**, Գանձակի գավառ (Նյութեր ապագա ուսումնասիրության համար).- Երկեր հինգ հատորով, հատ. 2, Եր., 1988, էջ 223, **Բաֆֆի**, Խամսայի մելիքություններ.Երկերի ժողովածու, հատ. 9, Եր.,1987, էջ 470 - 472:

11 Տե՛ս **А. Иоаннисян**, Россия и армянское освободительное движение в 80-ых годах XVIII столетия, Ер.,1990, էջ 59:

12 Այս մասին տես՝ **Եր. Լալայան,** նշվ. աշխ., էջ 223 - 224:

ներդաշնակ են, գեղազարդման մանրամասներն էլ՝ այս պարագայում վարդակներով գեղազարդված գոտին, միանգամայն համահունչ են հիմնական հորինվածքներին, ընդ որում, եզրագոտու վարդերը հարդարված են գունավոր ապակե ակերով: Հիշատակարանը ասեղնագործված է ոսկեթելով, թագի ստորին մասում հատուկ այդ նպատակով առանձնացված շրջանակում:

Մանրամասնությունների մեջ չխորանալով, հարկ ենք համարում հատուկ շեշտել խոշոր վարդակները, ձվաձեւ շրջանակի բեկբեկուն տերեւանիշ երիզն ու ընձյուղները, որոնք բնորոշ են արցախ - սյունիքյան ասեղնագործական մշակույթին ու մասնավորապես ԺԹ-Ի դարերի կտրտվով ասեղնագործությամբ արված պատի զարդերին: Ուշագրավ են նաեւ կենաց ծառի գագաթին պատկերված գույգ կակաչները: Այդ նախշը հանդիպում է նաեւ ԺԷ-ԺԸ դդ. վերաբերող այսպես կոչված «օտտոմանյան» ասեղնագործությունների գեղազարդման համակարգում եւ նույնիսկ համարվում է նրանց բնորոշիչներից մեկը: Ինքնին սա բավականին նշանակալից երեւույթ է, ու մեր կարծիքով, ինչպես որ արցախ - սյունիքյան գորգագործական մշակույթի ցայտուն արտահայտությունների առկայության դեպքում է, դա նույնպես առնչվում է ԺԵ-ԺԷ դարերում տեղի ունեցած տեղաշարժերին, որոնց ընթացքում Փոքր Ասիայի արեւմտյան մասերում հաստատվեցին Արեւելյան Հայաստանից տեղափոխված հազարավոր հայ ընտանիքներ:

Այդ առումով, ըստ երեւույթին, հատկապես զգալի էին ԺՁ-ԺԷ դդ թուրք - պարսկական երկարամյա պատերազմների ընթացքում իրականացված բռնի տեղահանումները[13]: Վերաբնակիչների մի ստվար մասն էլ այդտեղ էր հաստատվել Պարսկաստանից՝ Շահ Աբաս 1-ինի կազմակերպած բռնագաղթվածների թվից: Շատ ուշագրավ է, որ այդ իրադարձություններին ականատես սկզբնաղբյուրն այդ ամենի մասին գրելիս է նաեւ իր բացատրությունը, ըստ որի դա պայմանավորված էր «արհեստավորների կարիքով, քանի որ իրենք ոչ մի մասնագիտության չեն տիրապետում ու իրենց հսկայական տիրույթներում ոչ մի բան իրենց ստեղծածը չի: Թուրքերը կոպիտ են ու անտաշ, ու հետեւաբար, հեռու հոգեւոր կյանքից»[14]: Առնկրետ Արցախից, Սյունիքից ու Ղարադաղից Փոքր Ասիայի ծայր արեւմտյան տարածքներ՝ Դենիզլի, Այդն, Յոզեմիշ, Մանիսա, Սպարտա տեղափոխվածների մասին տեղեկացնում է Հակոբ Քոսյանը[15]:

Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարեանցը նշում է, որ ինքը 1878-1879 թվականներին Նիկոմեդիայի, Զմիւռնիայի եւ մերձակա բնակավայրերի հին գերեզմանոցների տապանաքարերին բազմիցս տեսել ու գրի է առել ննջեցյալների ծննդավայրերին վերաբերող սյունիք - արցախյան տեղանուններ՝ Մեղրի, Ղափան, Կալեր, Կճողուտ, Հաղորտի, Հացի, Հաղրութ եւ այլն: Ուշագրավ է հատկապես այն, որ դեռեւս ԺԹ դարի վերջերին Զմիւռնիայի Դենիզլի գյուղի տարեց պառավներն իրար հետ խոսում էին Ղարաբաղի բարբառով[16]: Այս ամենին հավելենք, որ ժամանակին Հրաչյա Աճառյանը պարզել էր, որ Բուրդուրի ու Սպարտայի

---

13 Տես **Ա. Գ. Աբրահամյան**, Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության, Եր.,1964, էջ 248 - 260:

14 Տես՝ **Ն. Ջուլալյան,** Հայ ժողովրդի պատմության հարցերը ըստ եւրոպացի հեղինակների, XIII-XVIII: Գիրք Ա., Քաղաքական պատմություն, Եր., 1990, էջ 110:

15 Տե՛ս **Յակոբ Վ. Քոսեան,** Հայք ի Զմիւռնիա եւ ի շրջակայս, հատ. Ա, Բ, Վիեննա, 1899, էջ 9, 13,14, 25- 27, 31- 32, 66- 67, 79-80, 94 - 96, 141, 152-153 եւ այլն:

16 Գաղտնիք Ղարաբաղի, հեղինակություն Ապրեսի Բեկնազարեանց, Ս. Պետերբուրգ, 1886, էջ 242:

Եպիսկոպոսական խույր, հարթակար ասեղնագործություն,

Արցախ, գ.Թալիշ, 1795 թ.

Եպիսկոպոսական խույրի հայատառ արձանագրությունները

Պատի զարդ - գորգ, հարթակար ասեղնագործություն, Արցախ, 18-րդ դ.

Վարագույրը, հարթակար ասեղնագործություն, Ագուլիս,1771 թ.

հայերի խոսակցական լեզուն համապատասխանում է Ղարաբաղի բարբառին, որ այդ տարածքների հայաբնակ վայրերում պահպանվել էր անկորուստ[17]:

Ասվածի վկայությունն են Արեւելյան Հայաստանի՝ Արցախի, Սյունիքի, Լոռվա, Վասպուրականի գորգագործական կենտրոններին վերաբերող այն բազմաթիվ ավանդույթները, որոնք առկա են փոքրասիական գորգագործական կենտրոններում: Դրա ցայտուն արտահայտություններից մեկը փոքրասիական գորգերի **Լադիկ** տիպն է, որի նախատիպերից մեկը կարող ենք համարել Աղվանից Ներսես Կաթողիկոսի հետ առնչվող 1731 թ. գործված գորգը, որը պահվում է Երուսաղեմի սուրբ Հակոբ եկեղեցու թանգարանում: Այն ունի հայատառ, թվակիր արձանագրություն որում ասվում է՝ **«յիշեցէք մաքրափայլ յաղօթս ձեր Ներսէս մեղապարտ կաթողիկոս Աղուանից է պատճառ սմին (արված) լոյս ընկալ Չարեքու սբ անապատին ՌՃՁ թվին»**[18]**:** Ինչպես նկատել են ուսումնասիրողները, մենաստաններում եւ կուսանոցներում ասեղնագործությամբ ու գորգագործությամբ զբաղվելը եղել է ընդունված երեւույթ[19] եւ այս գորգն էլ փաստորեն դրա վկայություններից մեկն է: Ըստ էության, այդ հաստատություններում, ինչպես որ իշխանական տներին ու վանական խոշոր համալիրներին կից եղած գործատուն- արհեստանոցներում էր, կային նաեւ ասեղնագործությունների ու գորգերի համար հատուկ գծանկարներ կազմող մասնագետներ եւ պատրաստում էին ինչպես սեփական կարիքների, այնպես էլ վաճառքի համար նախատեսված գործվածքներ[20]:

Այս գորգի կենտրոնական դաշտի ծայրերում, մեկ լայնակի շարքով պատկերված են կենաց ծառի տեսքով խոշոր բուսանախշեր, որոնց գագաթներն ավարտվում են մեզ ծանոթ **կակաչ** նախշով: Հոռեկա վանքի հարեւանությամբ գտնվող Չարեքա անապատում, Մարիամի ասեղնագործած թագից 64 տարի առաջ ստեղծված այս գորգի գեղազարդման համակարգում կարեւորված **կակաչ** նախշն, անշուշտ, մատնանշում է արցախյան ասեղնագործությունների մեջ դրա հնամենի ավանդույթներ ունենալու փաստը: Ընդհանրապես, թագի ասեղնագործ վարդակներն ու ճոխ բուսանախշերը բնորոշ էին տարածաշրջանի մշակութային կենտրոններին:

Այս առումով մենք կարեւորում ենք եւս մեկ պատմամշակութային արժեք՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի գանձատանը պահվող 1771 թվականին Ագուլիսում ստեղծված մետաքսե վարագույրը (պատկեր 4): Այն ներկայացնում է Աստվածամոր թագադրման տեսարանը. կենտրոնում Աստվածամայրն է՝ Հիսուսի հետ միասին, իսկ նրա աջ ու ահյակ կողմերում՝ Գրիգոր Լուսավորիչը եւ Հովհաննես Մկրտիչը: Վերին մասում երկու հրեշտակ սավառնելով բերում են թագը: Վարագույրի անկյուններում, իրենց խորհրդանշաններով հանդերձ պատկերված են գահավորակներին բազմած չորս ավետարանիչները: Այդ

17 Տե՛ս **Ն. Ադոնցի**, Հայ բարբառագիտություն, Մոսկվա-Նոր Նախիջեւան, 1911, էջ 61, նույնը՝ Հայոց լեզվի պատմություն, հ.2, Եր., 1952, էջ 332:

18 Տես՝ **Ն. Քուրդյան,** Գորգը հայոց մոտ, Վենետիկ, 1947, էջ 68, **Ս. Դավթյան**, Դրվագներ հայկական միջնադարյան կիրառական արվեստի պատմության, Եր., 1981, էջ 128 -129:

19 **Ս.Դավթյան**, անդ, էջ 77- 78:

20 Իտալիայի կուսանոցներում, օրինակ, լայն տարածում ուներ վաճառքի համար ժանյակներ գործելը, տես՝ "Энциклопедия мирового искусства. Антиквариат, самая полная история антиквариата". Генеральный редактор Хуон Меллалью, Москва, 2003, էջ 187:

ամենը երիզված է բուսածաղկային նախշերով արված չորս գոտիով, որոնք աչքի են ընկնում գեղազարդման մանրամասների ճոխությամբ: Դա վերաբերում է հատկապես կենտրոնական լայն գոտուն: Այն ալիքաձև կապույտ գծանախշով բաժանված է երկու մասի ու գեղազարդված է ճյուղատարած ծաղկանախշ հորինվածքներով, ընդ որում, դրանք պարունակում են վեց թերթանի վարդակներ ու բացված վարդեր, որոնք նման են թագին ասեղնագործված վարդակներին: Ասփվածամոր աջ եւ ահյակ կողմերի ձվաձև շրջանակներում ասեղնագործված է հայատառ ընդարձակ հիշատակարան՝ «**Յիշատակ է Ագուլեցի Սիմոնի կողակից Անթառամին եւ Ոսկանի կողակից Հռիփսիմեին, որդոյն Մեհրապին, քեռն Գայիեանին կողակցոյն Եղեսաբեթին, որդոյն Գրիգորին, դստերն Հերիքնազին .... Նորին Պետրոսին ի Դոն Գողթնեաց ՍԲ Թովմայի Առաքելոյն թուին հայոց ՌՄԻ**» [21]: Ընդհանուր առմամբ, այս երկու ասեղնագործությունների գեղազարդման մանրամասներում առկա են ոճական ու տեխնոլոգիական միեւնույն հատկանիշները, իսկ վարագույրի Ագուլիսում կատարված լինելն էլ կարեւոր է մի քանի առումներով: Նախ, հայտնի են Արցախ -Սյունիք ու Գողթան գավառ տարածաշրջանների պատմամշակութային համալիրների սերտ աղերսները, իսկ այնուհետեւ այն, որ ագուլեցիների մի սրվար զանգված արդեն այդ ժամանակներից ի վեր հաստատվել էր Արցախում ու արեւելյան Այսրկովկասի մի շարք վայրերում՝ մասնավորապես Զաքաթալայում[22]:

ԺԸ դարին վերաբերող հարթակար ասեղնագործության այս երկու նմուշները մեզ հնարավորություն են տալիս որոշակի պարզաբանումներ կատարել ԺԷ-ԺԸ դարերին վերաբերող ու նույն տեխնոլոգիայով արված պատի զարդերի մի յուրահատուկ խմբի ծագումնաբանական հարցերի ասպարեզում: Խոսքը վերաբերում է «կովկասյան ասեղնագործություն» ընդհանրացված անունով տարբերակված պատի ասեղնագործ զարդերի մի խմբի (պատկեր 5), որը բնորոշվում է արցախ-սյունիքյան վիշապագորգերի **Գուհար** ենթախմբին պատկանող գորգերի գեղազարդման համակարգերի մանրամասներով ու մասնագետների մի մասի կարծիքով էլ դրանք կատարվել են Արցախում:

Կովկասյան վիշապագորգերի ծագումնաբանության վերաբերյալ մեր տեսակետները հայտնի են՝ դրանց ծագման ու տարածման ամենահավանական կենտրոնները մենք համարում ենք Արցախի ու Սյունիքի գորգագործական կենտրոնները[23]: Ասվածը վերաբերում է նաեւ **Գուհար** ենթախմբի գորգերին՝ մասնավորապես, 1700 թվականին գործված Գուհար

21 Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, Նոր Վեհարան, գույքահամար՝ թիվ 63: Կատալոգ: Հայ եկեղեցու զանձերը: Ցուցահանդես «Մոսկվայի Կրեմլ» պետական թանգարանում, հուլիս - օգոստոս, 1997, էջ 124:

22 Տե՛ս **Պ. Չորանյան,** Հայ-ռուս-վրացական փոխհարաբերությունները ԺԸ դարի երկրորդ կեսին, Ս.Էջմիածին, 2006, էջ 57- 58:

23 Այս մասին տե՛ս **Ա.Պողոսեան**, Վիշապագորգերի ծագումնաբանութեան ու տարածման արէալների հարցի շուրջ.- «Հանդէս ամսօրեայ», Վիեննա - Երեւան, 2004, թիվ 1-12, էջ 367- 415, Հայաստանում գորգագործության ծագման հարցի շուրջ, ՊԲՀ, 2001, թ. 2, էջ 236 - 250, Հայոց գորգագործական մշակույթը 19-րդ դ. վերջին եւ 20-րդ դ. սկզբին.- Հայոց ազգային մշակույթի ատլաս, երկրորդ հատոր, էջ 171-172, Եր., 2009; Carpets.- Armenian Folk Art, Culture and Identitu /co- authors: Edited bu Levon Abrahamijan and Nensi Sweezi, Bloomington and Indianapolis, 2001, էջ 150-165 եւ այլն:

գորգը մեր կարծիքով ստեղծվել է Վարանդա - Սիսական գավառների գորգագործական կենտրոններում[24]:

Հայատառ արձանագրությամբ ու ծագումնաբանության հետ կապված հստակ տվյալներ ունեցող վերոհիշյալ երկու ասեղնագործությունները առարկայորեն վկայում են առ այն, որ ուշ միջնադարում Արցախ-Սյունիքի մշակութային կենտրոններում գոյություն ունեին հարթակար ասեղնագործության զարգացած ավանդույթներ:

Նկատի ունենալով այդ հանգամանքը, ակնհայտ է դառնում, որ հարթակարով արված ու տարածաշրջանին բնորոշ վիշապագորգերի գեղազարդման համակարգի մանրամասներով գեղազարդված պատի զարդերն էլ ստեղծվել են այդ նույն տարածաշրջանում:

Հարթակար ասեղնակարով արված ու գորգերին բնորոշ գեղազարդման համակարգով ասեղնագործված պատի զարդերի տարածման արեալները ներառում են նաև հյուսիս արևելյան Այսրկովկասում՝ Շիրվանի, Շաքիի, Ղուբայի, Դերբենտի տարածաշրջանները: Դրանց գեղազարդման համակարգում, ի շարս վերն ասված գուհարյան հորինվածքի տարբերակների ու այդ ենթախմբին բնորոշ զարդանախշերի, լայն տեղ են գրավում ընդհանրապես գորգերին բնորոշ զարդանախշերը: Ընդ որում, այս դեպքում նույնպես չափազանց ակնառու են արցախ-սյունիքյան ավանդույթները:

Ինչպես փոքրասիական մշակութային կենտրոնների առումով էր, այստեղ եւսառկա է պատմամշակութային փոխշփումների գործոնը: Այս դեպքում, սակայն, հարկ է նկատի ունենալ, որ այսրկովկասյան վերոհիշյալ տարածաշրջաններն ընդհանրապես գտնվել են Արցախի ու Սյունիքի պատմաազգագրական ազդեցության ոլորտում: Չնայած տարածաշրջանի ռազմաքաղաքական իրավիճակների պարբերաբար կրկնվող կտրուկ շրջադարձերին, այդ տարածքներում նույնիսկ ԺԷ դարում գոյատեւում էին հայկական կիսանկախ իշխանություններ, այդ թվում, օրինակ, Կուտկաշենի մելիքությունը[25]:

Եսայի Կաթողիկոսը 1720 - 25 թթ. Շիրվանի մասին գրել էր՝ «երկիրն էր մարդաշատ, թէ հայ ազգօք, որ ի Ղարաբաղի երկրէն ժողովուրդք յոլովք անցեալ էին յերկիրն այս աւելի քան տեղականսն եւ թէ այլ ազգօք որ բնիկ ի յերկրէն են»[26]:

ԺԹ դարի սկզբներին էլ շուշեցի ուղեգիր Տեր Բաղդասար Գասպարյանը Շիրվանի ու Շաքիի տարածաշրջանների հայերի մասին գրել է. «հայք խօսին բառով որպէս դարաբաղցիք»[27]: Մակար Բարխուդարեանցը, ընդհանրացնելով իր հավաքած տեղեկությունները, նշում է որ «Դարբանդի, Ղուբայի, Բագուի, Շամախու, Շաքուայ եւ Ճառի եւ սոցա բոլոր գաւառների (բացի Կապաղակից) հայերէն ընդհանուր տիրող բարբառն է Արցախի այժմեան գործածական լեզուն, քանզի ինչպէս գիտենք, կանխու, բնակչաց ամենամեծ մասն գաղթած եւ տեղափոխուած են Արցախից»: Բարխուդարեանցի հավաքած տեղեկություններից պարզվում է, որ միայն Վարանդայի Ճարտար գյուղից ԺԷ-ԺԸ դարերի արտագաղ-

24 Տե՛ս **Ա.Պողոսյան**, Վիշապագորգերի ծագումնաբանութեան ու տարածման արէալների հարցի շուրջ, էջ 383-384:

25 Տե՛ս **Ծ. Левиатов,** Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке, Баку, 1948, էջ 72:

26 **Եսայի Հասան Ջալալյան**, Պատմութիւն կամ յիշատակ ինչ ինչ անցից դիպելեց յաշխարհին Աղուանից, Շուշի,1839,էջ 32 - 33

27 **Տեր Բաղդասար Գասպարյան Շուշեցի** Ծաղկաքաղ աշխարհացոյց: Տպագրության պատրաստեց՝ Հ. Քյուրտյան.-Բանբեր Մատենադարանի 9,Եր., 1969, էջ 293:

թածներով վերաբնակեցվել են Նադիր շահի արշավանքների պատճառով դատարկված Շամախու մերձակայքի Արփաուտ, Ղարա - Քարքանջ, Կուրճեվան, Գանձակ, Քեշիտուրդ, Քյալբանդ, Վանքաշեն ու Թալիշ գյուղերը[28]:

Ամփոփելով, կարելի է ասել, որ արցախյան մշակութային ավանդույթների գոյությունը վերոհիշյալ տարածաշրջաններում միանգամայն բնական էր ու պայմանավորված էր ինչպես պատմամշակութային սերտ աղերսների առկայությամբ, այնպես էլ արդեն իսկ պարբերաբար այդտեղ հաստատված արցախցի վերաբնակիչների սրտավառ զանգվածների մշակութային գործունեությամբ:

Այսպիսով, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի թանգարաններում պահվող վերոհիշյալ ասեղնագործությունները, վկայելով Արցախի հարթակար ասեղնագործության հարուստ ավանդույթների մասին, միաժամանակ հնարավորություն են տալիս մեզ որոշակիորեն լրացնելու հայոց գործվածքի պատմության մասին եղած պատկերացումներն ու հիմնավորել դրա առանձին ոլորտների ծագումնաբանության հետ կապված լուծումները:

28 **Ա.Պողոսյան**, Արցախյան գորգագործական մշակույթի ավանդույթների տարածման արեալների մասին.- Միջազգային գիտաժողովի նյութեր, պրակ 1, Ստեփանակերտ, 2009, էջ 256-259: **Մակար Բարխուդարեանց**, նշվ. աշխ., էջ 97,104,107: Կուրճեւան, Քեշխուդ եւ Քյալբանդ գյուղերում նախկին ճարտարցիներ բնակվելու մասին մեզ տեղեկացրեց Շամախի քաղաքի մերձակայքում գտնվող Հնդար գյուղից Ճարտար հարս եկած յոթանասունհինգամյա Սահակյան Ռոզան: